
ISSN 1999-4214 (print)

ISSN 2957-5095 (online)

ЕУРАЗИЯ ГУМАНИТАРЛЫҚ ИНСТИТУТЫНЫҢ
ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК

ЕВРАЗИЙСКОГО
ГУМАНИТАРНОГО
ИНСТИТУТА

BULLETIN

OF THE EURASIAN HUMANITIES
INSTITUTE

№1/2024

Жылына 4 рет шығады
2001ж. Шыға бастаған

Выходит 4 раза в год
Начал издаваться с 2001г.

Published 4 times a year
Began to be published in 2001

Астана, 2024

Бас редакторы **Дауренбекова Л.Н.**
А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының доценті,
филология ғылымдарының кандидаты, Астана, Қазақстан
Жауапты редактор **Алимбаев А.Е.**
А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының доценті,
философия докторы (PhD) Астана, Қазақстан

Редакция алқасы

Аймұхамбет Ж.Ә.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Ақтаева К.	филология ғылымдарының докторы, профессор, А. Мицкевич атындағы Польша университеті, Познань, Польша.
Әбсадық А.А.	филология ғылымдарының докторы, профессор, А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, Қазақстан
Бредихин С.Н.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Солтүстік Кавказ федералды университеті, Ставрополь, РФ
Гайнуллина Ф.А.	филология ғылымдарының кандидаты, доцент Ә. Бөкейхан атындағы университеті, Семей, Қазақстан
Ермекова Т.Н.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан
Есиркепова К.Қ.	филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, Қазақстан
Жүсіпов Н.Қ.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Торайғыров университеті, Павлодар, Қазақстан
Курбанова М.М.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Алишер Навои атындағы Ташкент мемлекеттік өзбек тілі мен әдебиеті университеті, Ташкент, Өзбекстан
Қамзабекұлы Д.	ҚР ҰҒА академигі, филология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Құрысжан Л.Ә.	филология ғылымдарының кандидаты, профессор, Ханкук шетелтану университеті, Сеул, Оңтүстік Корея
Онер М.	философия докторы (PhD), профессор, Эгей университеті, Измир, Туркия
Пименова М.В.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Шет ел тілдері институты, Санкт-Петербург, РФ
Сайфулина Ф.С.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Қазан федералды университеті, Қазан, Татарстан, РФ

Редакцияның мекенжайы: 010009, Астана қ., Жұмабаев даңғ., 4
Телефон/факс: (7172) 561 933; e-mail: eagi.vestnik@gmail.com, сайт: ojs.egi.kz

Еуразия гуманитарлық институтының Хабаршысы.
Меншіктенуші: «А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институты»
Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігі Ақпарат комитетінде қайта есепке қойылды. Тіркеу № KZ92VPY00046970 17.03.2022
Басуға 15.03.2024 ж. қол қойылды. Пішімі 60*84 1\8. Қағаз офсеттік Көлемі. БТ.
Таралымы 200 дана. Бағасы келісім бойынша. Тапсырыс № 89
«Ақтаев У.Е.» баспасында басылып шықты

© А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институты

Главный редактор **Дауренбекова Л.Н.**
Кандидат филологических наук, доцент Евразийского гуманитарного института имени
А.К. Кусаинова, Астана, Казахстан
Ответственный редактор **Алимбаев А.Е.**
Доктор философии (PhD), доцент Евразийского гуманитарного института имени
А.К. Кусаинова, Астана, Казахстан

Редакционная коллегия

Аймухамбет Ж.А.	доктор филологических наук, профессор, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Актаева К.	доктор филологических наук, профессор, университет имени Адама Мицкевича, Познань, Польша.
Абсадық А.А.	доктор филологических наук, профессор, Костанайский региональный университет имени А.Байтурсынова, Костанай, Казахстан
Бредихин С.Н.	доктор филологических наук, профессор, Северо-Кавказский федеральный университет, Ставрополь, РФ
Гайнуллина Ф.А.	кандидат филологических наук, доцент университет имени А. Бокейхана, Семей, Казахстан
Ермекова Т.Н.	доктор филологических наук, профессор, Казахский национальный женский педагогический университет, Алматы, Казахстан
Есиркепова К.К.	кандидат филологических наук, профессор, Костанайский региональный университет имени А. Байтурсынова, Костанай, Казахстан
Жусипов Н.К.	доктор филологических наук, профессор, Торайгыров университет, Павлодар, Казахстан
Курбанова М.М.	доктор филологических наук, профессор, Ташкентский государственный университет узбекского языка и литературы им. Алишера Навои, Ташкент, Узбекистан
Камзабекулы Д.	академик НАН РК, доктор филологических наук, профессор, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Курьжжан Л.А.	кандидат филологических наук, профессор, Университет иностранных языков Ханкук, Сеул, Южная Корея
Онер М.	доктор философии (PhD), профессор, Эгейский университет, Измир, Турция
Пименова М.В.	доктор филологических наук, профессор, Институт иностранных языков, Санкт-Петербург, РФ
Сайфулина Ф.С.	доктор филологических наук, профессор, Казанский федеральный университет, Казань, Татарстан, РФ

Адрес редакции: 010009, г. Астана., пр. Жумабаева, 4
Телефон/факс: (7172) 561 933; e-mail: eagi.vestnik@gmail.com, сайт: ojs.egi.kz

Вестник Евразийского гуманитарного института.
Собственник: «Евразийский гуманитарный институт имени А.К. Кусаинова».
Министерством информации и общественного развития Республики Казахстан Комитет информации постановлено на переучет № KZ92VPY00046970 17.03.2022
Подписано в печать 15.03.2024ж. Формат 60*84 1\8. Бум. Типогр.
Тираж 200. Цена согласовано. Заказ № 89
Напечатано в издательстве «У.Е. Актаева»

© Евразийский гуманитарный институт имени А.К. Кусаинова

Chief Editor **Daurenbekova L.N.**
Candidate of Philological Science, Associate Professor of the **A.K. Kussayinov Eurasian Humanities
Institute**, Astana, Kazakhstan
Editor-in-Chief **Alimbayev A.E.**
Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor of the **A.K. Kussayinov Eurasian Humanities
Institute**, Astana, Kazakhstan

Editorial Board

Aimuhambet Zh.A.	Doctor of Philological Sciences, Professor, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
Aktayeva K.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Poznan Adam Mitskevich University, Poznan, Poland
Absadyk A.A.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Kostanay Regional University named after A.Baitursynov, Kostanay, Kazakhstan
Bredikhin S.N.	Doctor of Philological Sciences, Professor, North-Caucasus Federal University, Stavropol, RF
Гайнуллина Ф.А.	Candidate of Philological Sciences, Associate Professor Alikhan Bokeikhan University, Semey, Kazakhstan
Yermekova T.N.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Kaz. National Women's Pedagogical University. Almaty, Kazakhstan
Yesirkerova K.K.	Candidate of Philological Sciences, Professor, Kostanay Regional University named after A.Baitursynov, Kostanay, Kazakhstan
Zhusipov N.K.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Toraighyrov University, Pavlodar, Kazakhstan
Kurbanova M.M.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Tashkent State University of the Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoyi, Tashkent, Uzbekistan
Kamzabekuly D.	Academician of NAS RK, Doctor of Philological Sciences, Professor, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
Kuryszhhan L.A.	Candidate of Philological Sciences, Professor, Hankuk University of Foreign Studies Seoul Korea
Oner M.	Doctor of Philological (PhD), Professor, Aegean University, Izmir, Turkey
Pimenova M.V.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Foreign Languages Institute, St-Petersburg, RF
Seifullina F.S.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Kazan Federal University, Kazan, Tatarstan, RF

Editorial address: 010009, Astana., 4, Prospect Zhumabayev
Tel/Fax: (7172) 561 933; e-mail: eagi.vestnik@gmail.com, сайт: ojs.egi.kz

Bulletin of the Eurasian Humanities Institute.

Owner: «A.K. Kussayinov Eurasian Humanities Institute».

The Ministry of Information and Public Development of the Republic of Kazakhstan Information Committee decided to re-register No. KZ92VPY00046970 17.03.2022

Signed for printing 15.03.2024 Format 60 * 84 1 \ 8. Paper. Printing house

Circulation 200. Price agreed. Order No. 89

Printed in the publishing house of «U.E. Aktaev»

© A.K. Kussayinov Eurasian Humanities Institute

МАЗМҰНЫ-СОДЕРЖАНИЕ-CONTENTS

ТІЛ БІЛІМІ – ЯЗЫКОЗНАНИЕ – LINGUISTICS

АЛПЫСБАЕВА А.Е., АШИМХАНОВА С.А., ӘБДІМАНАПОВА М.Б.	М. Жұмабаевтың «Гүлсім ханымға» өлеңінің лингвопоэтикасы және аудармадағы көрінісі.....	7
БАЛТАБАЙ Д.Ә.	«Шежіре-и теракиме» еңбегіндегі кейбір түркі сөздерінің этимологиясы.....	24
КЕМБАЕВА А.Т., ЖҰБАЙ О.С.	Шерхан Мұртаза шығармаларындағы ұлттық мәдениеттің тілдік көріністері.....	35
КҮДЕРИНОВА Қ.Б. СЕРІКҚЫЗЫ М.	А.Байтұрсынұлы сөзсаптамындағы қазақ сөзінің дәстүрлі прагматикасы.....	52
KURMANGALI F.T., MAMAYEVA G.B., BEIMBETOVA A.A.	National cultural connotation of regular expressions and national code in kazakh and english languages.....	67
РАЙНБЕКОВА Г., KASAROGLU CENGEL H.	Терминологиядағы антонимия (қазақ тілінің антонимдер сөздігі негізінде).....	80

ӘДЕБИЕТТАНУ – ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ – LITERATURE STUDIES

АЙТУҒАНОВА С.Ш. СӘРЕКЕНОВА Қ.Қ.	Ясауи хикметтеріндегі айшықтаулардың көркемдік қызметі.....	92
АКНМЕТОВА І.В., KALIYEV A.K., АҒА М.	The role of woman in birth rituals of kazakh and turkish people.....	104
АМАНҒАЗЫҚЫЗЫ М.	Постмодерн әдебиетіндегі қала тақырыбы.....	118
ISPANDIYAROVA A.T., ABSADYK A.A.	The concept «woman» in kazakh folk lyrics.....	133
ИБРАЙХАНОВА А.Қ.	Сапарғали Бегалин поэмаларындағы ертегі, аңыздар ізі.....	143
ҚАМАРОВА Н.С., ЖАЙЛОВОВ Б.С.	Әбіш Кекілбайұлы – әдебиеттанушы.....	157
НОҒАЙБЕКҚЫЗЫ Л., ДАРИБАЕВ С.Д.	Бесікке салу ғұрпына қатысты қастерлі ұғымдар	172
НУРГАЛИ Қ.Р., МЕЛЬНОВА К.В.	Основы миропостроения в произведениях жанра фэнтези.....	188

СЕЙСЕНҚҰЛҰЛЫ Ө., КЕНЖЕҚОЖАЕВА А.М., ТӨЛЕУБАЕВА К.А.	«Абайтану» ғылымы және қытай қазақтарының Абайды тануы.....	200
СҰЛТАНҒАЛИЕВА Р.Б.	Тәуелсіздік кезеңіндегі қазақ прозасындағы әдеби интерьердің мекеншақтық қызметі.....	213
ХАМИДОВА А.Х., КАНАФИНА М.А., ЖУМСАКБАЕВ А.Т.	Образ грешницы в драме А.Н. Островского «Гроза».....	224
ҮЕРСАИНОВА А.В., КОШАНОВА ЗН.Т., ТАЛАСПАЕВА ЗН.С.	The contribution of the academician and writer Sabit Mukanov to Shokan studies.....	236

**ТІЛ ЖӘНЕ ӘДЕБИЕТТІ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ – МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ
ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ – METHODOLOGY OF TEACHING LANGUAGE AND
LITERATURE**

КЛЫЧНИЯЗОВА Г.Н., СЫРЛЫБАЕВА Г.Т.	Оқушылардың айтылым мәдениетін қалыптастырудың лингвистикалық аспектілері	248
МАЖИЕВА Н.А., БАЛТАБАЕВА Н.С.	Эпостардағы «қаһарман-қыздар» бейнесін ЖОО-да СТО технологиясы арқылы оқыту.....	263

FTAMP 17.07.31

DOI: <https://doi.org/10.55808/1999-4214.2024-1.16>

Р.Б. СҰЛТАНҒАЛИЕВА

М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, Орал, Қазақстан
(e-mail: r.sultangalieva@mail.ru)

ТӘУЕЛСІЗДІК КЕЗЕҢІНДЕГІ ҚАЗАҚ ПРОЗАСЫНДАҒЫ ӘДЕБИ ИНТЕРЬЕРДІҢ МЕКЕНШАҚТЫҚ ҚЫЗМЕТІ

Аңдатпа. Зерттеудің мақсаты – әдеби интерьердің көркем шығарма мәтінінде қаншалықты маңызды рөл атқаратындығын, аталмыш баяндау бірлігін талдау көркем шығарманың поэтикасын айқындауда, эстетикалық құндылығын оқырманға жеткізудегі маңызды қызмет атқаратын көркем бірлік тұрғысында зерделеу.

Бұл мақалада қазақ әдебиеттану ғылымының айналымына енген «интерьер» ұғымы және әдеби интерьердің мекеншақтық қызметі мен көркемдік поэтика мәселелері қарастырылады. Әдеби интерьердің мекеншақтық қызметі жан-жақты талданып, мысалдармен дәлелденеді. Әдеби интерьердің көркем шығарма кеңістігін қалыптастыру төңірегінде қарастырылған зерттеу еңбектеріне шолу жасалады. Шығарма идеясы мен тақырыбына арқау болған заттық детальдің қолданылу ерекшеліктері анықталады. Әдеби интерьердің қазақ әдебиеттану ғылымында күні бүгінге дейін әдеби теориялық ұғым қалыптастыру жолында өзекті тақырып ретінде талданып, қазіргі қазақ прозасындағы поэтикасы мен қызметі мәселелері жан-жақты талданады. Әдеби интерьердің көркем мәтіндегі құрылымдық ерекшеліктерін талдау арқылы оның мекеншақтық және өзге де қызметтері анықталады. Кейіпкер өмір сүретін кеңістікті, ішкі жан әлемін, мінезін, болмысын танудағы қызметі көркем прозадағы эстетика мәселелерімен сабақтастықта талданады.

Зерттеу нысанына алынған қазіргі қазақ прозалық туындылары мен ондағы әдеби интерьердің көріністерін анықтау зерттеудің ғылыми құндылығын арттырады. Заттық әлем объектілерінің, детальдердің эстетикалануы, адам өмірінде алатын орны нақты мысалдармен дәлелденеді.

Әдебиеттегі интерьер ұғымы шығарманың сюжет, композиция, символдық жүйесі сынды кең аспектілерімен байланыстыра талданады.

Зерттеу жұмысының практикалық маңыздылығы: әдебиеттану ғылымы бойынша пәндерде оқылатын дәрістерде, әдебиеттану мәселелерімен айналысатын студенттер мен магистранттарға, докторанттарға пайдалануға болады. Көркем шығарманы театр сахнасына интерпретациялау барысында сценаристер мен қоюшы режиссерлерге де тигізер септігі мол. Мақалада

теориялық талдау, жинақтау, жүйелеу және салыстырмалы талдау әдістері қолданылады.

Түйін сөздер: қазіргі қазақ прозасы, заттық әлем, әдеби интерьер, көркемдік поэтика, суреттеу, деталь, мекеншақ, мекеншақтық қызмет.

Кіріспе. Қазақ әдебиеттану ғылымында «әдеби интерьер» ұғымының қолданысын анықтау мәселесі күрделі және көп қырлы. Аталмыш тақырыпты қарастырғанда бізді қоршаған ортадағы интерьердің, заттық әлемнің әдебиетпен өзара байланысы туралы заңды сұрақ туындайтыны белгілі. Адам баласы қоғамнан, өзін қоршаған табиғи ортадан тыс өмір сүре алмайды. Ол өзінің талғамына сай киінеді, өз көзқарасымен жүріп-тұрады, дүниетанымына қарай адамдармен аралас-құралас болады. Әдебиеттің негізгі объектісі – адам, ал адамзат баласының өмірі айналасындағы заттық әлеммен тығыз байланысты болғандықтан, суреткерлер кейіпкердің қолданған затын, киген киімін, тұрмыс жағдайын назардан тыс қалдыра алмайды. Ал олардың қолданған заттары өз кезегінде иесінің қандай жан екенін білдіріп тұратыны ақиқат.

Әдеби интерьерді арнайы категория ретінде зерттеу – әдебиеттану ғылымының өзекті мәселелерінің бірі. Қазіргі кезеңде интерьер ағымдары бұрынғыдай сәулет өнерінің дамуымен шектелмей, өзге де қызметтерді атқарып, қалыптасқан үрдістен үзіліс тауып, өз даму жолымен жүріп келеді. Сонымен қатар адам баласының жаңа сезім қабылдауларына сәйкес жаңа көзқарастар да қалыптаса бастады. Интерьердің көркем шығарма мәтініндегі қызметінен бұрын адам баласының санасында қалыптасқан тұжырымдарға назар аудардық.

Интерьерді тануда, семиотикалық белгілерін жүйелеуде бірнеше типологиялық көзқарастарды байқауға болады. Онда семиотиканың, символдық жүйелер туралы ғылымның негізін қалаушылар Ч. Пирс пен Ф. Соссюр, Ю. Лотманның тұжырымдамаларындағы белгілер жүйесін түсіндіруге болады. Бізді қоршаған ортада саналы түрде де, бейсаналық түрде де біздің миымызда қалыптасқан белгілер жүйесі бар. Интерьерді ұйымдастыру – бұл жиһазды, әшекейлерді (суреттер, мүсіндер), бөлме мен қабырғаларды безендіру ғана емес. Бұл процесс белгілі бір принципті, элементтерді таңдау және қосу ережелерінің жүйесін қамтиды. Интерьердің де тарихи бекітілген жүйесі, қолданылуы, сәулеттік мүмкіндіктері бар, олардың көмегімен психологиялық атмосфера қалыптастырады, сәйкесінше белгілі бір қажеттіліктерге жауап береді.

Тұлғаның психологиялық ерекшеліктері оның үй жағдайындағы интерьер элементтерінен де көрініс табады. Мұны Көне Қытай тарихынан бері қарай қалыптасқан фэн-шуй ілімі мен сонымен қатар соңғы уақытта гуманитарлық білім саласында танымалдылыққа ие болып жүрген интерьер психологиясы сынды саласы да дәлелдей түспек. Осы сияқты әртүрлі ғылым

салалары түйіскен жерде адам баласының заттық әлеммен қатар уақыт кеңістігімен қарым-қатынасы басты назарда болады. Бұл зерттеу турасында ғалымдар мынадай тұжырымдарды ұсынады:

- жеке тұлғаның өміріндегі ерекшеліктерін заттық әлем арқылы көрсету;
- адам бойындағы барлық ерекшеліктерді көрсететін тұлға құрылымының моделі (К. Г. Юнг);
- адамның тұрмыс-тіршілігінен немесе сол уақыт кезеңінен хабар беретін оңтайлы құрал (О.Шпенглер).

Әдебиеттанушылар шығармадағы баспана, архетип сынды ұғымдарды жан-жақты талдай отырып, көркем шығармадағы көрініс табатын элементтерінің ұлттың таныммен, болмысымыздағы дүниені қабылдаумен қатар қарастыра зерттеуге ұмтылды.

Орыс ғалымы Н.Чернышевский «сөз өнерінің шын мазмұны – тек адам өмірі» деп айтып кеткендей және «Сөз өнері» еңбегінің авторы, әдебиеттанушы ғалым З.Қабдолов: «Қандай сұрақ болсын, жауап біреу-ақ: адам туралы, адамның әсемдігі мен асылдығы жөнінде, адам рухының керемет күші мен қасиеті жайлы... Өнер туындысының бәріне ортақ мазмұн – адамның ойы, арманы, құштарлығы, мұраты; өнер туындысының қандай түрі болсын, әрқайсысы өз тілінде өмірдегі, қоғамдағы тіршілігінің мәні мен мағынасын ғана баяндап жатады. Кез келген әдеби шығарманың бетін ашсақ болғаны, іздеп табарымыз, тауып толғанарымыз – адам тағдыры, адамгершілік сыры»[1, 86] – деп атап көрсеткендей, біздің мақаламызға негіз болып отырған әдеби интерьер де адам жанының қатпарларына үңіліп, өмірінің сырын ұқтыруға қызмет етеді. Интерьердің әдеби мәтіндегі, кино саласындағы көрінісін шетелдік «Interior as a Scene in the Depictions of French Illustrators of Racine's Works in the 18th Century: A Comparative Aspect»[2], «Sergei Parajanov as a text: MAN, HABITUS, and INTERIOR (on the material of visual texts)» [3] зерттеулер бар. Қазіргі таңда отандық ғалымдардың зерттеу нысанына алынғанын көреміз.

Әдістеме және зерттеу әдістері. Әдеби интерьердің қазақ әдебиетіндегі көрінісін, ерекшелігін одан әрі айқындау үшін міндетті түрде осы уақытқа дейінгі қалыптасқан ғылыми тұжырымдамаларға, теориялар мен материалдарға талдау жұмыстары жүргізіледі.

Мақалада «әдеби интерьер» ұғымы мен оның адам санасында қалыптасқан ерекшеліктерін анықтауға тырысамыз. Бұл жұмыста ресейлік және отандық әдебиеттанушылардың еңбектері мен тәуелсіздік кезеңінде жарық көрген прозалық шығармалар негізге алынды. Арнайы категория ретінде зерттеліп жүрген әдеби интерьердің қазақ әдебиеттану ғылымында әдеби айналымға енуі, зерттелуі өзара салыстырып, материалдарға, көркем шығармалардағы үлгісіне талдау жасау арқылы айқындалды. Мақалада тәуелсіздік кезеңінде жарық көрген прозалық шығармалардағы әдеби интерьердің көрінісі, мекеншақтық қызметі сынды мәселелер кеңінен сөз етілді.

Талқылау мен бақылау. «Интерьер» ұғымы адам санасында үй кеңістігі, бөлмеде орналасқан заттар арқылы тұрмыстық мағынада қалыптасқаны анық. Орыс ғалымы И. Кормилов: «Интерьер – кейіпкер өмір сүретін кезеңді, ортаны, әлеуметтік мәртебесін, оның талғамы мен ішкі болмысын сипаттайтын үй-жайлардың ішкі безендірілуінің сипаттамасы» деген анықтаманы ұсынады. Қазақ әдебиеттану ғылымының негізін қалаған Ахмет Байтұрсынұлы зерттеу еңбектерінде көркем шығармада кездескен заттарды жасалынды нәрсе және жаратынды нәрсе деп бөледі. Табиғаттың өзі тудырған жаратынды нәрсе мен адам қолынан шыққан жасалынды нәрсе көркем әдебиетте заттар әлемін құрайды деген тұжырымын қалдырған.

Орыстың әдебиеттанушы ғалымы И.С. Судосева «интерьер» ұғымын алғаш әдеби категория ретінде қарастыра келіп, оның сәндік, бейнелілік, мекеншақтық сынды негізгі қызметтерін көрсетеді. Интерьердің аталмыш қызметтері әдеби интерьердің табиғатын және ғасырлар бойы адам мен сыртқы заттық әлемнің байланысын қарастырады.

Уақыт өте келе, әдебиет адамның бітім-болмысын, өмірінің қуанышты да көлеңкелі тұстарын сипаттауға көбірек бет бұра бастады. Әдеби интерьер XIX ғасырда адамзат мәдениетінің дамуының келесі кезеңдерінде бастапқыдан терең мағыналар мен қызметте көріне бастады.

Прозалық шығармаларда уақыт пен кеңістік ерекше рөл атқарады. Көркем әдебиетте шығарманы зерттеудің бір мәселесі уақыт пен кеңістік турасында қарастырылып келеді. Бұл туралы сонау Аристотель зерттеулерінен бері қарай XVIII-XIX ғасыр аралығында үлкен зерттеу еңбектерінде қаралып келді. Ал XX ғасырдың 20- 30 жылдарынан бастап жан-жақты талдаулар жасалып, ғылымға нақты теория ретінде енгізіле бастады. «Хронотоп» термині Эйнштейннің салыстырмалық теориясында уақыт кеңістігіне негізделіп, алғаш рет математика ғылымында қолданылды. Интерьердің бұл қызметі уақыт пен кеңістіктің тоғысында көрініс табады.

Азаттық алғалы ел арасында көптеген жаңалықтарымен, өзіндік ауыртпалықтарымен келгені, әртүрлі салаларда тың өзгерістердің де орын алғаны белгілі. Соның қатарында ел мәдениетіндегі өнер саласы – сөз өнері сынды әдебиет саласы жақсы жаңалықтарға, жаңаша өзгерістерге бет алды. Бұл тақырып төңірегінде қазіргі қазақ прозасының көркемдік мазмұнының, тақырыптық ауқымының кеңейе түсуінен де, мазмұндағы ізденістерінен де көрініс береді. Соңғы отыз екі жыл ішінде жазылған прозалық туындыларында қаламгерлер ұлттық ойлау шеңберінде шектелмей, әлем әдебиетінің көркемдік үрдістерін санамызға сай қылып қолдануда ұтқырлық танытты. Бұл кезең жазушыларына тақырыптың еркін және кең болуына, сөз бостандығына мүмкіндік берді. Әдебиетте дәстүрлі реализммен қатар модернистік, постмодернистік сынды ағымдар мен құбылыстар қолданыла басталды. Қазір қазақтың тәуелсіз кезеңіндегі прозалық шығармалардың дені іші-тысын

жаңартты. Өмір шындығын суреттеудегі көркемдік типтендіру мен жинақтау ұлт мүддесі биіктігінен саралануда. Бірінде постмодернистік әуен, бірінде мінсіз идеалдан бас тарту бағыты, көркемдік идеялық жетістігі де әр алуан [4, 9].

Зерттеуші Г.Пірәлінің пікіріне сүйенсек: «Әдеби интерьерді құрайтын заттар мен оның бөлшектері сан алуан. Олардың түрлері де, көлемі де, түстері де, тіпті олардың әлеуметтік, кезеңдік, географиялық, т.б. анықтаулары сансыз және олардың көркем шығармада суреттелуі жазушының көркемдік, стильдік ерекшеліктерін танытады» [5,272]. Әдеби интерьердің мекеншақтық қызметі арқылы көркем шығармада бейнеленген кезеңді, кейіпкер өмір сүретін кеңістікті тануға болады.

Қазіргі қазақ прозасында өзіндік стильмен, образды суреттеудегі шеберлігімен, ерекше баяндау тілімен ерекшеленіп жүрген жазушы – Нұрғали Ораздың да шығармалары заттық деталь мен интерьерлік суреттерулерге қанық. Автор адам жанына әсер ететін детальді таңдап, жинақылап, мөлдіретіп баяндап беруге икемді. Әлібек Байболдың «Қазіргі проза: жанр және стиль мәселелері» атты мақаласында жазушы шығармашылығына байланысты мынадай пікірін білдірген. «Нұрғали Ораздың қаламгерлік шеберлігін ең алдымен тақырып таңдай білу ерекшелігінен байқай аламыз. Әдеби ортада да, оқырман арасында да: «Бүгінгі күннің тақырыбы қандай және замана кейіпкері кім?» - деген сұрақтар көп қойылып жүр. Ал, Нұрғали Ораздың әңгіме, повестерімен танысқан оқырман да, сыншы да өзін күнде мазалайтын сан сауалға жауап таба алатынына сенім мол, бұлар – жауапсыз махаббат, адамның таңдауы, дилемма, ерік, жан тыныштығын аңсайтын адам, т.б. Ол өзінің әңгімелеріне жекелеген жандар тағдырын арқау етумен қатар, бүкіл әлеуметтік өмірдің жетістігі мен кемістігіне, жалпы қоғамның даму барысына, адамның моральдық болмыс-бітіміне философиялық тұрғыдан талдау жасайды».

Қаламгердің 2008 жылы жарық көрген «Тауда айды тамашалаған түн» атты шығармасы әдебиетсүйер қауым арасында кеңінен танымал болды. 16 жасар қыздың шығарманың бас кейіпкері Маратты таудан айды тамашалауға шақырудан басталады. Екеуінің арасындағы оқиғалардан «Жерұйық» кафесіне келгендегі мына әдеби интерьерлік суреттеулерді байқауға болады: «Киіз үйдің ішінде қымыз иісі аңқиды. Төр жақтағы көне сандық ескінің көзі сықылды; оймыштап салынған ою-өрнегі мен аузындағы қара құлыбынан бастап, жүк аяғына дейін талай жыл, талай заманаларды басынан өткергенін айтпай-ақ аңғарып тұр», «... Киіз үйдің ішіне оңаша сырласуға келгенде әлгі көркем жігіт те дәл осылай, сандыққа арқасын тіреп отырған болар» деген ой келді маған. «Қызық. Мына машина оның көзіне біртүрлі жылы ұшырап көрінді. Одан түскен ал қызыл жібек көйлекті, сұңғақ бойлы сұлу бойжеткен бұған қарап қолын бұлғап, ескі танысын кезіктіргендей жымып күлді» [6, 98]. Шығарма уақыты осы кезеңде суреттелсе де ондағы заттық детальдарға «көне», «сонау» сынды тіркестерін қолдану арқылы сол кездің қилы шақтарына сапар

шектіреді. Тіпті кейіпкерлер ондағы заттар мен ескі заман өмір сүрген адамдардың байланысын көз алдарына елестеді. Сол арқылы оқырман санасында автор шығармадағы болмысты, кейіпкер өмір сүретін ортаны, сол кезеңнің ақиқатын көркемдік детальдар арқылы жеткізуді мақсат тұтады.

Қазіргі қазақ прозасындағы шоқтығы биік шығармалардың бірі де бірегейі – Шерхан Мұртазаның «Ай мен Айша» романы. «Ай мен Айша» – өмірбаяндық романның жаңа үлгісін танытатын, адамның қалыптасуы мен қоғамның дамуын сабақтастыра суреттеген шығарма. Мұндағы адам тағдырлары сұрқай заман шындығы ойлантпай, толғантпай қоймайды. Автор адам жан-дүниесін көркемдік тұрғыдан зерттей отырып, кейіпкер мінезін ашу арқылы оның адам ретіндегі болмысын жан жақты ашуға тырысады[7, 41]. Шығарманың әр жолында сол кезеңнің кеңістігін ерекше суреттеу, заттар мен кейіпкерлердің ыстық естелігінен құралған байланыс, әсем суреттеу. Әдеби интерьердің жоғары атаған сәндік, бейнелілік, мекеншақтық қызметтерін де кездестіруге болады. «Оның шығармаларындағы басты ерекшелік: адам баласының жан күйзелісін, ыза мен кектен тығырыққа тірелер шарасыз күйін аса шебер сүйреттеуі; қазақы мінез-құлық пен табиғат көріністерінің адам жанымен астасып қаз-қалпында сөзбен бейнеленуі. Жазушы шығармаларында философиялық тұжырымдар жасамайды немесе ұнамсыз құлықтарды шымшылап әзіл-оспақтың астына алмайды, кейіпкерлерін көркемсурет галереясындағы көріністей көз алдыңнан тізбектейді»[8, 52]. 1995 жылы жылы «Жалын» журналында жарық көріп қалың оқырманның ыстық ықыласына бөленген еді. Міне қанша уақыт өтсе де аталмыш шығарма әлі күнге өзектілігі мен өз биігінен түспей, жастардың да сүйікті шығармаларына айналды. Оған бір ғана себеп бар. Шығарманың тілі түсінікті, шындығы басым, әсерлі болуынан. Шығармадағы мына бір үзіндідегі суреттеулерден Барсхан санасындағы естеліктермен бөліседі: «Мұртазаның Гришка дейтін орыспен сөйлескенін анық білемін. Біздің үйдің күншығыс жақ қабырғасы. Мұртазаның үстінде өңірін қара шибарқытпен көмкерген жосалы сары тон, басында дәл сондай теріден тігілген телпек. Оның жиегі қара қозының елтірісі. Сақалы сарыдан қызғылттау» [7, 41]. Барсханның өзіне де сағыныш болып қалған әкесінің үстіндегі киімін мекеншақ қызметінде қарастырдық. Себебі онда бір уақыт кеңістігінен келесі кезеңге өтіп, оны осындай детальдер арқылы жеткізу бар. Келесі мына бір үзіндіде: «Сонау бір қыста, Айша екеуміз Әдия әпкемнің үйінен «Zinger» машинасын арқалап, онда да вагонның ішіне кіре алмай, сыртқы тепкішекке ілініп, салбырап келе жатқан да осы Тескентаудың туннелінде...» Есіме түссе, әлі күнге дейін жүрегім зу-зу ете қалады» [7, 41]. Мұнда мекеншақ қызметіндегі детальді «Zinger» тігін машинасын көз алдымызға елестетеміз. Себебі кейіпкер бұл сәтті еске алып отырғанын байқаймыз.

Әлішер Рахаттың «Параллель» шығармасында Шоқанның естелігіндегі мына бір үзінділер: «Санамның бір қатпарында Шоқан мен Ая қол ұстасып қыдырып, сыр шертісіп, өкпе-наздарын айтысып, ренжісіп, татуласып, тіршілік кешіп жүргенде, мына жақта күн батқан, таң атқан, апта, ай, жыл, екі жыл өткен, подъезде баспалдақпен көтеріліп бара жатқанмын, пешеходтан өткелі тұрғанмын, жұмыста отырыпмын, бірнеше мәрте әлдебір шығарма жазамын деп, қайта-қайта өшіріпшің, кафеде терезеге қарап отырып, виски ішкенмін, қалыңдығыммен сөз байланысқанмын»[9, 18] уақыт кеңістігіне тікелей байланысты құрылған. Автор кейіпкерді уақыт кеңістігінде тек жай аралатпай, заттық детальдерді ерекше қолданады. Яғни, қазіргі қазақ прозасында заттық детальдің, біз қолданатын заттардың шығармада көрініс табудағы көркемдік деңгейі жаңа бір сатыға өтті.

Жазушының Алматы шаһарындағы заманауи махаббат хикаясы суреттелетін «Махаббатым – Constant» шығармасында автордың басты мақсаты оқырманға атмосфераны жеткізуде әдеби интерьердің мекеншақ қызметін пайдаланған. «Әлина қағаз, компьютер, жұмысқа дайындалып әгір сеуіп келген адамдардың иісін пәтерінің тымырсық иісіне айырбастағысы келмей... Сол иісте жалғызсырағаннан ба, яки жалғыздықтың иісі сондай ма, беймәлім, әйтсе де, аяғы баспады. Терезе жақтауына тізесін құшақтаған күйі, жалт-жұлт ете жанған қала үйлеріне қарады да отырды. Пластика терезеден суық гулейді. Алайда, ол жаурамады, неге екені. Көше бойын жағалаған жарықшамдар мен үйлердің терезелерінен төгілген жарық аспандағы жұлдыздармен таласа жамырасады. Біреуі өшеді, бірі жанады... Тек баяу демесең... Көліктер мына бір тығырық қаладан қалай шығарын іздегендей... Таба алмай, айналшықтап жүргенге ұқсайды» [10, 79] үзіндіде сөз болған жарықшам кешкі уақытты білдірсе, кейіпкердің іс-әрекетіне қарап, кеңістіктегі құбылыстарға назар аударамыз. Оқырманға кеңсе ішіндегі кеңістік арқылы кейіпкердің ой-толғанысын, Алматының ұзын-сонар, қиылыстан бұрылыс жасайтын көшелерін, махаббаттағы үнсіздік сынды сезімдерді жеткізіп тұрғандай.

«Пәтерінің төбесіне қарап жатты. Көрпесін мойнына дейін жауып алып... Бөлме іші – алакөлеңке. Сырттағы жарықшам сарғыш пердеден ағылады. Төрт қабырғада қамалған тағдыр. Сыртта зулап, зымырап өмір өтіп жатыр, өтіп жатыр» [10, 95] – сынды үзінді жолдарынан кеңістіктегі интерьер қызметін мекеншақ қызметіне ауысуын аңғарамыз. Себебі түнгі уақытта көшедегі жарықшамның үйлесімді қолданылуы, шығарма мазмұнына эстетикалық әсер сыйлауымен де құнды бола түспек.

Нәтижелер. Көркем шығарма мәтінінде кездесетін мекеншақ онда бейнеленетін заттар мен құбылыстардың жағдайын, ретін, болмысын аша түседі. Сондықтан да уақыт пен кеңістік қатынасының көркемдік болмысын талдай отыра, біз сол қоғамның, дәуірдің, адамдардың ерекшеліктерін анықтаймыз. Осындай ізденістердің нәтижесінде арнайы категория ретінде

қалыптасқан әдеби интерьердің зерттелуінде әлі де болса зерттеуді қажет ететін тұстары бар екендігін айту қажет.

Қорытынды. Әдебиеттану ғылымында көркем шығармадағы заттық әлем мен мекеншақ қатынасының көркемдік болмысын талдаудың мәні жоғары. Көркем шығармада әдеби интерьердің мекеншақтық қызметін қолдануда заттық әлем көрінісі, әр түрлі кезеңнің, қоғамның, кейіпкерлердің ерекшелігі ашыла түсетінін байқадық. Әдеби интерьердің мекеншақ қызметі көзге түскен заттар арқылы оқиға өткен орын мен мезгіл айқын анықталады. Бір сөзбен айтар болсақ, «адам мен зат» бір-бірінен ажырағысыз ұғым. Заттың әдебиетте бейнеленуі арқылы көптеген тәжірибе жинақтап, жылдан-жылға олардың көркемдік қызметі мен міндеті де күрделене түсті. Шығаратын түйін біреу, ол – шығармадағы оқиға өтер орын мен кеңістік, уақыт, интерьерлер мен заттар, бәрі де кейіпкердің табиғатын, көңіл күйін, мінез-құлқын, рухани әлемін ашуда эмоционалдық, психологиялық, көркемдік қызмет атқарады [5, 272]. Әдеби интерьердің қай-қай қызметі де кейіпкерді қоршаған ортаны оқырманға тереңінен түсіндіруге, көңіл күйінен хабар беріп, іс-әрекетіндегі қандай да бір заттарға байланысты дүниені ортаға салып танытады. Көркем шындықты белгілеуде заттық әлемнің рөлі ерекше. Сол үшін де ұлттық прозамызды зерттеу үдерісінде әдеби интерьер қызметін әлі де анықтау өз өзектілігін жоймақ емес.

Әдебиеттер

1. Қабдолов З. Сөз өнері. – Алматы: «TST-Company», 2006. – 360 б.
2. Borshch K.V. Interior as a Scene in the Depictions of French Illustrators of Racine's Works in the 18th Century: A Comparative Aspect. – Vestnik Sankt-Peterburgskogo Universiteta, Iskuststvovedenie, 2023. Том 13, Выпуск 1. – p. 128-146. DOI10.21638/spbu15.2023.106.
3. Simyan T. Sergei Parajanov as a text: MAN, HABITUS, and INTERIOR (on the material of visual texts). – Praxema, 2019. Том 288, Выпуск 3. – p. 197-215.
4. Ислам Д.А., Нарметова С.Ф. Қазіргі қазақ прозасындағы ұлттық мінезді суреттеудегі көркемдік ізденістер // Ясауи университетінің хабаршысы. – 2022. – №4 (126). – Б. 7-18. <https://doi.org/10.47526/2022-4/2664-0686.01>
5. Пірәлиева Г. Көркем прозадағы психологизмнің кейбір мәселелері. Түс көру, бейвербалды ишараттар, заттық әлем. Монография. – Алматы: Алаш, 2003. – 328 б.
6. Нұрғали О. Жылқының көз жасы: әңгімелер мен хикаяттар, эсселер. – Алматы: Қайнар, 2012. – 318 б.
7. Мұртаза Ш. Ай мен Айша: Роман. – Алматы: Жазушы, 2020. – 288 б.

8. Оңғарсынова Ф. Шераға 60 жаста. Жұлдыз тағдырлы жазушы. – Алматы: Атамұра, 1993. – 181 б.
9. Рахат А. Параллель. – Алматы:Елмұра, 2022. – 174 б.
10. Рахат А. Махаббатымн. – Алматы:Constant, 2022. – 150 б.

Р.Б. СУЛТАНГАЛИЕВА

Западно-Казахстанский университет имени М. Утемисова, Уральск, Казахстан

**ХРОНОТОПНАЯ ФУНКЦИЯ ЛИТЕРАТУРНОГО ИНТЕРЬЕРА
В КАЗАХСКОЙ ПРОЗЕ ПЕРИОДА НЕЗАВИСИМОСТИ**

Аннотация. Целью исследования является изучение важной роли литературного интерьера в тексте художественного произведения, анализ данного повествовательного единства в контексте художественного единства, которое играет важную роль в понимании поэтики произведений, в передаче их эстетической ценности читателю.

В данной статье рассматриваются понятие «интерьер», вошедшее в оборот казахской литературоведческой науки и проблемы художественной поэтики и функционирования литературного интерьера. Функция литературного интерьера всесторонне анализируется и подтверждается примерами. Дается обзор исследовательских работ, рассматриваемых вокруг формирования художественного пространства литературного интерьера. Определяются особенности применения предметной детали, лежащей в основе идеи и темы произведения. Актуальность исследования заключается в том, что в казахской литературоведческой науке до сих пор анализируются вопросы поэтики и функции в современной казахской прозе как актуальная тема на пути формирования литературного теоретического понятия. Анализ структурных особенностей литературного интерьера в художественном тексте выявляет его основные и другие функции. Функция в познании пространства, внутреннего мира, характера, бытия, в котором живет герой, анализируется в преемственности с проблемами эстетики в художественной прозе.

Выявление современных казахских художественных произведений и проявлений в них литературного интерьера, взятых на объект исследования, повышает научную ценность исследования. Приводятся примеры из произведений о месте, которое эстетизация предметов, деталей предметного мира занимает в жизни человека.

Понятие интерьера в литературе анализируется в связи с такими широкими аспектами произведения, как сюжет, композиция, символическая система.

Исследовательской работа может быть использована в лекциях по литературоведению, для студентов и магистрантов, докторантов, занимающихся вопросами литературоведения. В процессе интерпретации художественного произведения на театральную сцену, сценаристам и режиссерам-постановщикам предстоит многое сделать. В исследовании использовались следующие методы: теоретический анализ, обобщение, систематизация и сравнительный анализ.

Ключевые слова: современная казахская проза, предметный мир, литературный интерьер, художественная поэтика, описание, деталь, хронотоп, хронотопная функция.

R.B. SULTANGALIYEVA

M. Utemisov West Kazakhstan University, Uralsk, Kazakhstan

CHRONOTOPIC FUNCTION OF LITERARY INTERIOR IN KAZAKH PROSE OF THE INDEPENDENCE PERIOD

Annotation. The purpose of the study is to study how important the literary interior plays in the text of a work of art, to analyze this narrative unity in the context of artistic unity, which plays an important role in understanding the poetics of works, in transmitting their aesthetic value to the reader.

This article discusses the concept of «interior», which has entered the circulation of the Kazakh literary science and the problems of artistic poetics and the functioning of the literary interior. The activity of the literary interior is comprehensively analyzed and confirmed by examples. The review of the research works considered around the formation of the artistic space of the literary interior is given. The features of the application of the subject detail underlying the idea and theme of the work are determined. The relevance of the research lies in the fact that the Kazakh literary science still analyzes the issues of poetics and activity in modern Kazakh prose as an actual topic on the way to the formation of a literary theoretical concept. The analysis of the structural features of the literary interior in a literary text reveals its main and other functions. Activity in cognition of space, inner world, character, being in which the hero lives is analyzed in continuity with the problems of aesthetics in fiction.

The identification of modern Kazakh works of art and the manifestations of literary interior in them, taken on the object of research, increases the scientific value of the study. Examples are given from works about the place that the aestheticization of objects, details of the objective world occupies in a person's life.

The concept of interior in literature is analyzed in connection with such broad aspects of the work as plot, composition, symbolic system.

Practical significance of the research work: it can be used in lectures on literary studies, for students and undergraduates, doctoral students dealing with literary studies. In the process of interpreting a work of art on the theater stage, scriptwriters and production directors have a lot to do. The following methods were used in the study: theoretical analysis, generalization, systematization and comparative analysis.

Keywords: modern Kazakh prose, material world, literary interior, artistic poetics, describe, detail, chronotope, chronotopic function.

References

1. Kabdolov Z. Soz oneri. – Almaty: «TST-Company», 2006. – 360 b.
2. Borshch K.V. Interior as a Scene in the Depictions of French Illustrators of Racine's Works in the 18th Century: A Comparative Aspect. – Vestnik Sankt-Peterburgskogo Universiteta, Iskustvovedenie, 2023. Том 13, Выпуск 1. – 128-146 p. DOI 10.21638/spbu15.2023.106
3. Simyan T. Sergei Parajanov as a text: MAN, HABITUS, and INTERIOR (on the material of visual texts). – Praxema, 2019. Том 288, Выпуск 3. – 197-215 p.
4. Islam D.A., Narmetova S.G Kazirgi Kazakh prozasyndagy ulttyk minezdi suretteudegi korkemdik izdenister // Yassau universitetinin khabarshysy. – 2022. – №4 (126). – B. 7–18. <https://doi.org/10.47526/2022-4/2664-0686.01>
5. Piralieva G. Korkem prozadagy psikhologizmnin keibir maseleleri. Tus koru, beiverbaldy isharattar, zattik alem. Monografiya. – Almaty: Alash, 2003. – 328 b.
6. Nurgali O. Jylqynynkozjasy: angimeler men khikayattar, esseler. – Almaty: Kaynar, 2012. – 318 b.
7. Murtaza Sh. Ai men Aisha: Roman. – Almaty: «Jazushy», 2020. – 288 b.
8. Ongarsynova F. Şeraga 60 jasta. Juldyztagdyrlyjazushy. – Almaty: Atamura, 1993. – 181 b.
9. Rakhat A. Parallel. – Almaty, 2022. – 174 b.
10. Rakhat A. Makhabbatym – Constant. – Almaty, 2022. – 150 b.

Автор туралы мәлімет:

Сұлтанғалиева Рита Бекжанқызы – филология ғылымдарының кандидаты, М. Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университетінің қауымдастырылған профессоры, Орал, Қазақстан.

Султанғалиева Рита Бекжановна – кандидат филологических наук, ассоциированный профессор Западно-Казакхстанского университета имени М. Утемисова, Уральск, Казакхстан.

Sultangaliyeva Rita Bekzhanovna – candidate of Philological Sciences, Associate Professor, M. Utemisov West Kazakhstan University, Uralsk, Kazakhstan.